

УДК: 330.567.2

Анатолій Сидорчук

кандидат економічних наук, доцент
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
a.sydorчук@wuniv.edu.ua
ORCID ID: 0000-0003-0280-1285

Світлана Коваль

кандидат економічних наук, доцент
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль, Україна
s.koval@wuniv.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1565-4029

ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Anatoliy Sydorчук

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

Svitlana Koval

Ph. D. (Economics), Assoc. Prof.,
West Ukrainian National University,
Ternopil, Ukraine

HOUSEHOLD FINANCES UNDER MARTIAL LAW

Анотація. Досліджено особливості фінансів домогосподарств в умовах мирного часу та в умовах воєнного стану. Проаналізовано доходи вітчизняних домогосподарств у розрізі складових у динаміці. Виявлено тенденцію зростання загального обсягу доходів в 2022–2023 рр. при скороченні заробітних плат та доходів фізичних осіб-підприємців, при зростанні виплат військовослужбовцям. За результатами моніторингу Національного банку України щодо поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств з'ясовано, що в умовах воєнного стану змінились споживчі настрої домогосподарств в частині зростання поточного споживання і скорочення індексу доцільності великих покупок. Встановлено, що в умовах повномасштабної війни заощадження населення зростали, набули особливої привабливості облігації внутрішніх державних позик України. Зроблено висновок про обмежені можливості реалізації інвестиційного потенціалу вітчизняних домогосподарств в умовах воєнного стану.

Ключові слова: фінанси домогосподарств, доходи населення, заробітна плата, споживчі настрої населення, воєнний стан.

Abstract. *The focus is placed on the interconnections between the household as a distinct institutional economic unit and other participants in financial relations within society. The importance of studying the peculiarities of household finances both in peacetime and under martial law is substantiated. Attention is drawn to the analytical limitations and lack of information from the State Statistics Service of Ukraine, the National Institute for Strategic Studies, and the National Bank of Ukraine regarding the composition of household income, expenditures, and savings, which prevents a comprehensive assessment of household finances under wartime conditions.*

The research employs general scientific and empirical methods: generalization, abstraction, extrapolation, measurement, and comparison. Household income in Ukraine is analyzed by components (wages; profit and mixed income; received property income; social benefits and other current transfers received) in a dynamic context. A trend of increasing total income in 2022–2023 is identified, despite a reduction in wages and income of self-employed individuals, alongside an increase in payments to military personnel.

According to the National Bank of Ukraine's monitoring of current financial support for household expenditures, it was found that under martial law, consumer sentiment among households shifted toward increased current consumption and a decline in the index of feasibility for major purchases. It is established that during the full-scale war, household savings increased, and domestic government bonds of Ukraine became particularly attractive. It is revealed that the primary form of household savings is current and term deposits in the national currency. The study concludes that the investment potential of domestic households is significantly limited under martial law conditions.

Keywords: *household finances, population income, wages, consumer sentiment, martial law*

Домогосподарства як інституційна економічна одиниця [7, с. 134; 10] характеризуються взаємним впливом з іншими суб'єктами фінансових відносин у суспільстві. Будучи суб'єктом «здатним впливати на економічний розвиток і соціальний добробут держави» [6, с. 39] та «унікальним соціально-економічним утворенням, основою життєдіяльності будь-якого суспільства» [7, с. 134] домогосподарства, водночас, у процесі власної фінансової діяльності, зазнають впливу з боку держави шляхом регулювання нею фінансових відносин або надання соціальних трансфертів; з боку фінансових інституцій та установ шляхом отримання доходів від здійснення заощаджень або інвестицій; з боку суб'єктів господарювання шляхом розміщення економічних ресурсів (праці, землі, капіталу) тощо. Фінанси домогосподарств при цьому реалізують себе на практиці у процесах формування їхніх доходів, забезпечення витрат, здійснення заощаджень та інвестицій. Очевидним є той факт, що на вказані вище взаємні впливи суттєво вплинуло запровадження воєнного стану у 2022 році [9].

Варто зауважити, що фінансова діяльність домогосподарств повинна здійснюватися упродовж усіх етапів їх життєвого циклу, який, у свою чергу триває десятиліттями. На цих етапах можуть спостерігатись періоди як мирного так і воєнного стану. Тому дослідження фінансів домогосподарств в умовах мирного часу не втрачає своєї актуальності, не є антагоністичним по відношенню до фінансів домогосподарств в умовах воєнного стану, а доповнює останній.

Нажаль, після 2022 р. такі дослідження мають певні аналітичні обмеження, зумовлені відсутністю інформації Державної служби статистики України щодо складу доходів домогосподарств, витрат та заощаджень і наявністю обмеженої інформації Національного інституту стратегічних досліджень [8] (у грошово-кредитній сфері, податковій, митній та бюджетній політиці, борговій сфері) та Національного банку України (через призму зовнішніх і внутрішніх умов й ризиків, умов та ризиків банківського сектору) щодо функціонування окремих сфер та ланок фінансової системи. У зазначених дослідженнях подано динаміку показників, що характеризують й окремі аспекти фінансової діяльності домогосподарств (наприклад, заробітна плата, доходи самозайнятих осіб, споживчі настрої у 2022–2024 рр. населення, боргове навантаження, співвідношення боргу та річного доходу, основні види заощаджень тощо). Оцінювання цих вибірових показників також опосередковано свідчить про тенденції розвитку сфери фінансів домогосподарств загалом. Слід зауважити, що такий підхід дає більш-менш чітке уявлення про фінансові аспекти забезпечення життєдіяльності домогосподарств. Проте є й певні розбіжності, що призводять до неможливості оцінити фінанси домогосподарств в умовах воєнного часу повною мірою. Це пов'язано з тим, що динаміка показників відображена лише в абсолютних значеннях, а відповідні темпи їх зміни зумовлені зростанням в основному обсягів виплат військовослужбовцям.

Тому метою дослідження є визначення особливостей нового, зміненого середовища функціонування сфери фінансів домогосподарств України в умовах воєнного стану. Узагальнення, абстракція, екстраполяція, вимірювання та порівняння використані як загальнонаукові та емпіричні методи пізнання явищ та процесів.

Державна служба статистики України здійснювала моніторинг доходів домогосподарств в умовах мирного часу шляхом аналізу значень таких показників як заробітна плата; прибуток та змішаний дохід; одержаний дохід від власності; соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти [1]. Динаміка темпів зміни доходів домогосподарств по їхньому складу за 2019–2022 роки наведена на рис. 1.

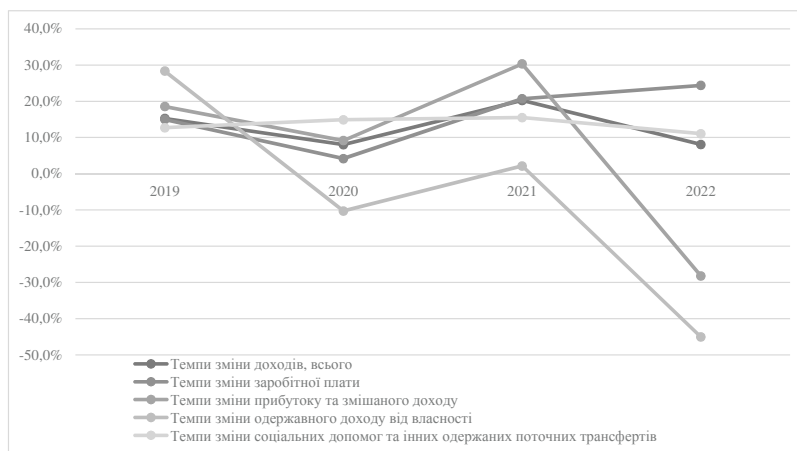

Рис. 1. Темпи зміни доходів домогосподарств по їхньому складу за 2019–2022 рр., %

Джерело: складено авторами на основі [1]

Представлені на рис. 1 дані показують неоднозначні тенденції у формуванні доходів домогосподарств по їхньому складу. А саме, за виключенням 2020 року (року пандемії COVID-19, коли зросли лише одержані соціальні трансферти) спостерігалось щорічне зростання доходів домогосподарств України. У 2022 році, першому році повномасштабного вторгнення, спостерігалась протилежна тенденція – скорочення доходів домогосподарств України по всьому складу, окрім заробітної плати.

Національний банк України проводить моніторинг доходів домогосподарств в умовах воєнного стану шляхом аналізу таких показників як заробітні плати найманих працівників, грошове забезпечення військовослужбовців, доходи фізичних осіб-підприємців (ФОП) [3]. Динаміка темпів зміни доходів домогосподарств по їхньому складу (заробітних плат, грошового забезпечення військовослужбовців, доходів ФОП) за 4 квартал 2021 року – 10 місяців 2024 року наведена на рис. 2.

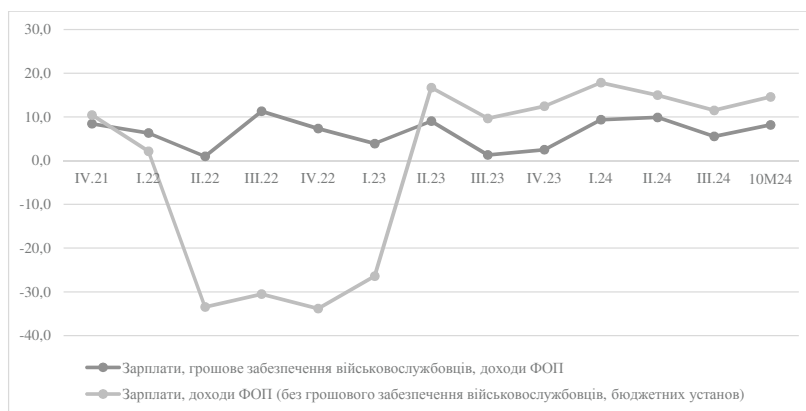

Рис. 2. Темпи зміни заробітних плат, грошового забезпечення військовослужбовців, доходів ФОП за 4 квартал 2021 р. – 10 місяців 2024 р., %

Джерело: складено авторами на основі [3]

Представлені на рис. 2 дані показують однозначну тенденцію скорочення заробітних плат, доходів фізичних осіб-підприємців, яка розпочалася з початком повномасштабної війни і тривала до другого кварталу 2023 р. Водночас, завдяки суттєвому зростанню виплат військовослужбовцям, загальні темпи приросту доходів домогосподарств, навіть з початку 2022 року були додатними. Відповідно до звіту Національного банку України у грудні 2023 року, «частка виплат військовим в доходах домогосподарств залишається значною, а рівень – високим. Завдяки відновленню зарплат та значним виплатам військовим загальні доходи населення не зменшуються в реальному вимірі» [2]. А це свідчить, що динаміка заробітної плати неповною мірою відображає фінансовий стан в усіх без винятку вітчизняних домогосподарствах, а її зростання має пряме відношення лише щодо виплат військовослужбовцям.

Державна служба статистики України здійснювала моніторинг поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств в умовах мирного часу упродовж 2001–2021 років шляхом аналізу таких показників як придбання товарів та послуг (споживання); сплаченого доходу від власності; сплачених поточних податків на

доходи, майно [1]. Динаміка темпів витрат домогосподарств по їхньому складу за 2019–2022 роки наведена на рис. 3.

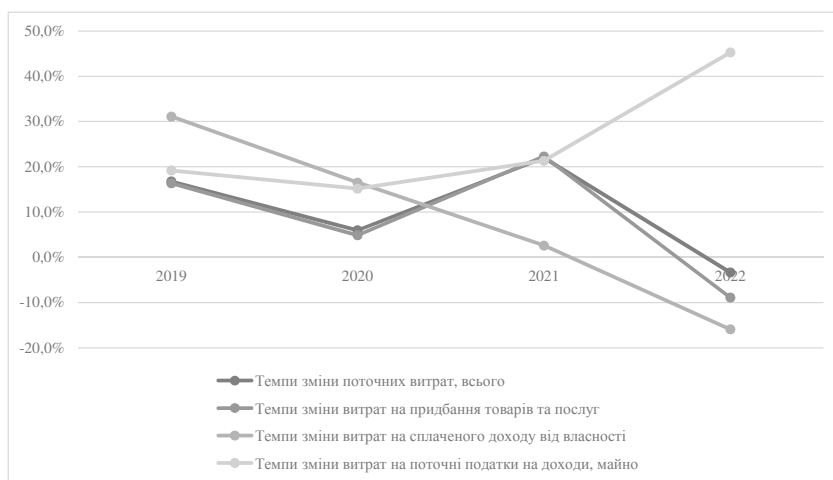

Рис. 3. Темпи зміни поточних витрат домогосподарств по їхньому складу за 2019–2022 рр., %

Джерело: складено авторами на основі [1]

Представлені на рис. 3 дані показують неоднозначні тенденції у забезпеченні поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств по їхньому складу. Як при формуванні доходів (рис. 1), за виключенням 2020 року (року пандемії COVID 2019) спостерігалось щорічне зростання витрат домогосподарств України. У 2022 році, першому році повномасштабного вторгнення, спостерігалась протилежна тенденція – скорочення витрат домогосподарств України по всьому складу, окрім витрат по поточні податки на доходи і майно (у 2022 році зросли на 45,3% у порівнянні із 2021 роком).

Національний банк України проводить моніторинг поточного фінансового забезпечення витрат домогосподарств в умовах воєнного стану шляхом аналізу таких показників як споживчі настрої домогосподарств, що оцінюються індексами споживчих настроїв, доцільності великих покупок, поточного особистого матеріального становища [3]. Значення індексів менше 100 означають, що серед домогосподарств переважають негативні оцінки. Динаміка темпів зміни споживчих настроїв домогосподарств за 4 квартал 2021 року – 10 місяців 2024 року наведена на рис. 4.

Дані рис. 4 свідчать, що запровадження воєнного стану змінило споживчі настрої населення у сторону поточного споживання і, відповідно, скорочення індексу доцільності великих покупок (2022 р.). Проте, починаючи із 4 кварталу 2022 року, індекси доцільності великих покупок та поточного особистого матеріального становища помітно зросли. Це пояснюється тривалим зростанням доходів населення (у 2022–2023 рр. за рахунок виплат військовослужбовцям), що підтримує споживчі настрої домогосподарств. Водночас відмічаємо, що у 2024 році усі три індекси продемонстрували тенденцію до погіршення споживчих настроїв домогосподарств – вони і надалі перебувають у зоні негативних оцінок.

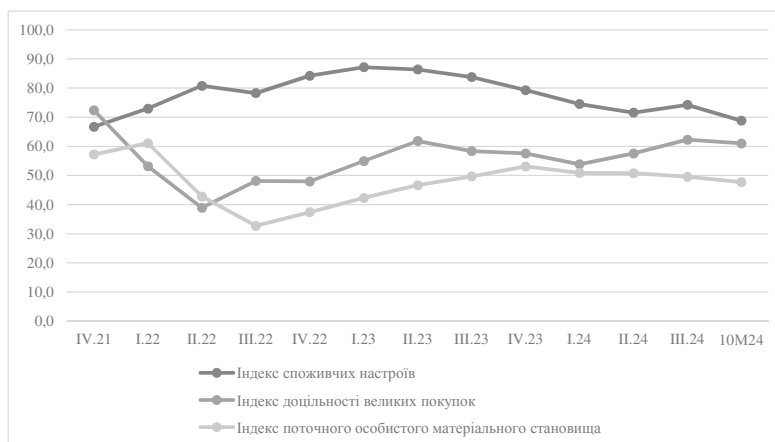

Рис. 4. Темпи зміни індексів споживчих настроїв, доцільності великих покупок, поточного особистого матеріального становища за 4 квартал 2021 р. – 10 місяців 2024 р., %

Джерело: складено авторами на основі [3]

Державна служба статистики України здійснювала моніторинг заощаджень домогосподарств в умовах мирного часу шляхом аналізу таких показників як нагромадження нефінансових активів та приріст фінансових активів [2]. Динаміка темпів заощаджень домогосподарств по їхньому складу за 2019–2021 роки наведена на рис. 5.

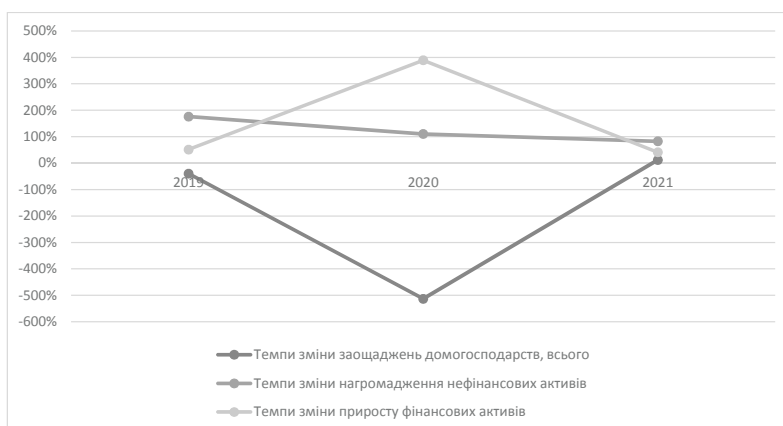

Рис. 5. Темпи зміни заощаджень домогосподарств по їхньому складу за 2019–2021 рр., %

Джерело: складено авторами на основі [6]

Представлені на рис. 5 дані свідчать про суттєве скорочення заощаджень домогосподарств у передвоєнні три роки по усьому складу. У 2019–2021 роках спостерігались щорічні негативні значення показника нагромадження нефінансових активів; щорічні позитивні значення приросту фінансових активів характеризувались нестабільністю – суттєве зростання у 2020 році (припускаємо,

що це наслідком суттєвих обмежень у поточному споживанні товарів і послуг через пандемію COVID 2019) супроводжувалось скороченням у подальшому.

Національний банк України проводить моніторинг заощаджень домогосподарств в умовах воєнного стану за основними їх формами: поточних та строкових депозитів, облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП) у національній та іноземних валютах. Динаміка темпів зміни обсягів заощаджень домогосподарств за 4 квартал 2021 року – 10 місяців 2024 року наведена на рис. 6.

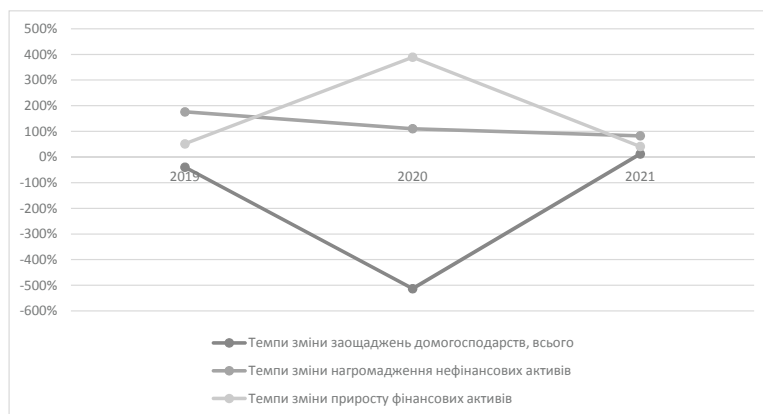

Рис. 6. Обсяги заощаджень домогосподарств по їхньому складу за 4 квартал 2021 р. – 10 місяців 2024 р., млрд грн.

Джерело: складено авторами на основі [3]

Попри запровадження воєнного стану, представлені на рис. 6 дані свідчать про переважання поточних та строкових депозитів у національній валюті як основної форми заощаджень домогосподарств (як у 2021 році так і у жовтні 2024 р. вони складають 61% загальної суми заощаджень). Водночас, відсутність оподаткування доходів від інвестування в ОВДП податком на доходи фізичних осіб (18%) та військовим збором (5%) зробило цей фінансовий інструмент для домогосподарств більш привабливим з порівняння депозитів в іноземній валюті – у жовтні 2024 року вони інвестували у нього 4,8% загальної суми заощаджень, порівняно з 3% у 4 кварталі 2021 року). Ми робимо висновок, що незважаючи на зростання індексу споживчих настроїв домогосподарств у 2022–2024 роках (рис. 4), заощадження населення також зростають, передусім завдяки підвищенню їхніх доходів (до 2 кварталу 2023 року передусім виплат військовослужбовцям) (рис. 2).

Що стосується реалізації інвестиційного потенціалу домогосподарств в умовах воєнного стану, то слід зазначити про певні особливості функціонування вітчизняних фондових бірж (ПФТС, УБ). Можливість повноцінної діяльності фондової біржі УБ оскаржується Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку; при цьому значення індексу УБ за час воєнного стану скоротилось на 32% з практично відсутністю повноцінних торгів [5]. Діяльність ПФТС характеризується наявністю торгів переважно облігаціями внутрішньої державної позики (99% структури торгів) та практично незмінністю значення її індексу – з початку дії воєнного стану він скоротився на 2,6% [4]. Тому робити висновок про можливість реалізації

інвестиційного потенціалу вітчизняних домогосподарств в умовах воєнного стану немає підстав. Очевидно, що це стане можливим лише після завершення війни та відновлення повноцінних торгів цінними паперами вітчизняних компаній.

Не маючи об'єктивної можливості екстраполювати дані вказаних установ через їх фрагментарність на усю сукупність домогосподарств, досвід України із забезпечення функціонування фінансової системи в умовах воєнного стану ми змушені розглядати окремо, лише на прикладі окремих видів доходів, витрат та заощаджень домогосподарств. Власне вироблення нових підходів до функціонування фінансів домогосподарств в умовах довгострокового характеру війни, дії обмежень у функціонуванні фінансової системи, фондового ринку держави й надалі визначатимуть перспективи наших наукових досліджень у сфері фінансів домогосподарств у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Доходи та витрати населення (2012–2022). *Державна служба статистики України*. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/dvn/dvn_12_22_ue.xlsx (дата звернення 01.04.2025).
2. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2023 року. *Національний банк України*. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H2.pdf?v=7 (дата звернення 29.05.2024).
3. Звіт про фінансову стабільність. Грудень 2024 року. *Національний банк України*. 2023. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2.pdf?v=13 (дата звернення 07.04.2025).
4. Індeksi акцій. *Фондова біржа ПФТС*. URL: <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (дата звернення 27.04.2025).
5. Історія значень Індeksu українських акцій по днях. *Українська біржа*. URL: <https://www.ux.ua/ua/index/stat/dailyhistory.aspx?code=UX> (дата звернення 27.04.2025).
6. Каспшишак А. Домогосподарство як суб'єкт фінансової діяльності: теоретичні аспекти дослідження. *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*. 2023. Випуск 6 (164). С. 39–46.
7. Кізима Т. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин. *Наукові записки: фінансова система України. Серія Економіка*. 2008. Ч. 2. № 10. С. 134–145.
8. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2025. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-02-032025-r> (дата звернення 25.05.2024).
9. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022р. №64/2022. Дата оновлення: 26.07.2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
10. Про затвердження Класифікації інституційних секторів економіки України: Наказ Державної служби статистики України від 03.12.2014 р. № 378. Дата оновлення: 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0378832-14#Text> (дата звернення 15.03.2025).

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2022), «Incomes and expenditures of the population (2012–2022)», [Dokhody ta vytraty naselennia]. available at: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/dvn/dvn_12_22_ue.xlsx (date of access: April 1, 2025).
2. National Bank of Ukraine. (2023). «Financial Stability Report. December 2023», [Zvit pro finansovu stabilnist]. available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2023-H2.pdf?v=7 (date of access: May 29, 2024).
3. National Bank of Ukraine. (2023). «Financial Stability Report. December 2024», [Zvit pro finansovu stabilnist]. available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2024-H2.pdf?v=13 (date of access: April 7, 2025).
4. PFTS Stock Exchange (2025) «Stock indexes», [Indeksy aktsii]. available at: <https://pfts.ua/trade-info/indexes/shares-indexes> (date of access: April 27, 2025).
5. Ukrainian Exchange (2025) «Daily historical values of the Ukrainian stock index», [Istoriia znachen Indeksu ukrainskykh aktsii po dniakh]. available at: <https://www.ux.ua/ua/index/stat/dailyhistory.aspx?code=UX> (date of access: April 27, 2025).
6. Kaspshyshak, A. (2023). «The household as a subject of financial activity: theoretical aspects of the study», [Domohospodarstvo yak subiekt finansovoi diialnosti: teoretychni aspekty doslidzhennia]. *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, 6 (164), pp. 39–46.
7. Kizima, T. (2008), «The household as an institutional economic unit and a subject of financial relations», [Domohospodarstvo yak instytutsiina ekonomichna odynytsia ta subiekt finansovykh vidnosyn]. *Naukovi zapysky: finansova systema Ukrainy. Seriia Ekonomika*, vol. 10 (part 2), pp. 134–145.
8. National Institute for Strategic Studies (2025), «Overview of tools to support financial stability under martial law in Ukraine», [Ohliad instrumentiv pidtrymky finansovoi stiikosti v umovakh voiennoho stanu v Ukraini]. available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiikosti-02-032025-r> (date of access: May 25, 2024).
9. President of Ukraine (2022), Presidential Decree: «On the introduction of martial law in Ukraine», [Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini]. available at: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
10. State Statistics Service of Ukraine (2014), Order: «On the approval of the Classification of institutional sectors of the economy of Ukraine», [Pro zatverdzhennia Klasyfikatsii instytutsiinykh sektoriv ekonomiky Ukrainy]. available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0378832-14#Text> (date of access: March 15, 2025).